

**Klima László – Türk Attila (szerk.), Párhuzamos
történetek: Interdiszciplináris őstörténeti konferencia a
PPKE Régészettudományi Intézetének szervezésében,
Budapest, 2020. november 11–13.
Nyelvészet**

PPKE Bölcsészet- és Társadalomtudomány Kar Régészettudományi
Intézet – Martin Opitz Kiadó – Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Magyar Őstörténeti Kutatócsoport, Budapest, 2021. 245 l. (11–119)

1. Általános megjegyzések

A Párhuzamos történetek. Interdiszciplináris őstörténeti konferencia a PPKE Régészettudományi Intézetének szervezésében. Budapest, 2020. november 11–13. című kötet nyelvészeti cikkei aktuális magyar és finnugor nyelvtörténeti témákat tárgyalnak. Bár a kötet angol nyelvű alcímében (*Interdisciplinary Conference on Hungarian Prehistory, organized by the Institute for Archaeology, PPCU, Budapest, 11–13 November 2020*) csak a magyar őstörténet szerepel, a nyelvészeti cikkek (illetve a régészeti cikkek is) egyéb uráli nyelvekkel, illetve az uráli alapnyelvet érintő kérdésekkel is foglalkoznak. A nyelvtörténeti tanulmányokban többféle témát, szempontot és metodológiai megközelítést lehet találni. A könyv nyelvészeti cikkei nem adnak átfogó képet a finn-ugor ~ uráli nyelvtörténetről, hanem csak bizonyos részleteket tárgyalnak.

Általánosságban a könyv nyelvészeti témájú cikkeiről azt lehet elmondani, hogy azok nem végleges megoldásait mutatják be bizonyos problémáknak, hanem inkább észszerűen tekintik át és tárgyalják az adott témát. Sok cikk tehát inkább új kutatások kiindulópontjául szolgál, több tanulmány pedig (Salánki et al., Agyagási, Sándor, Sudár) érdekes és új metodológiai szempontokat kínál.

Az aktuális bibliográfiai források használata cikkenként változó: örömteli, hogy a legtöbb tanulmány modern és korszerű forrásokat használ, de főleg az etimológiai cikkeknel sajnos néha hiányoznak fontos hivatkozások (erről pontosabban ld. lentebb).

A finnugor (vagy uráli) nyelvtörténet és őstörténet nemzetközi kutatási téma, de a jelen kötet most kifejezetten magyar kutatók szempontjai alapján vizsgálja meg az adott témafelvetéseket, és ezek nem mindig

egyeznek meg pl. a finn kutatók nézeteivel. Jó ötlet lenne megvitatni ugyan-ezeket a problémákat nemzetközi körökben is.

Összességében kijelenthetjük, hogy a kötet hasznos és érdekes olvasnivaló a nyelvtörténet kutatói számára. A következőkben röviden bemutatom a tanulmányokat, egyes témákat részletesebben is kifejtve. A kötet tanulmányait már egy másik recenzióban is elemeztem (Holopainen 2022); jelen recenzióban igyekszem más szempontokat bemutatni, bár kénytelen vagyok részben ugyanazokat az észrevételeket is közölni.

2. A tanulmányok bemutatása

A kötet Salánki Zsuzsa, Oszkó Beatrix és Sipos Mária tanulmányával kezdődik: a szerzők *A kétnyelvűség helye és szerepe az alapnyelvi korban* című cikkükben az alapnyelvi kor többnyelvűségét tárgyalják. Ez számomra az egyik legérdekesebb és legegységesebb fejezet a kötetben. Írásuk kontaktusjelenségeket mutat be, és a kétnyelvűség esetleges szerepét tárgyalja modern szociolingvisztikai tanulmányokra hivatkozva. Remélem, a szerzők folytatni fogják ennek az érdekesítő témának a kutatását a jövőben. Néhány megjegyzést szeretnék fűzni a cikkhez: amikor a korai uráli–indoeurópai kapcsolatok kerülnek szóba, Holopainen (2019) indoíráni jövevényszavakra irányuló kutatásai mellett lehetett volna hivatkozni Koivulehto ötleteire a legrégebbi indoeurópai–uráli kapcsolatokról (ld. pl. Koivulehto 2001), illetve Simon (2020) friss kritikájára az indoeurópai–uráli alapnyelvi kontaktusokról. Az alapnyelv datálását a szerzők a hagyományos i.e. 4000-re teszik. Ezt a dátumot persze nem lehet kizárni, mivel több ezer évvel ezelőtti nyelvi folyamatokat lehetetlen pontosan időhöz kötni, de egyes újabb kutatásokban ez a korai datálás vitatott, és többen i.e. 2000 körülre teszik az uráli alapnyelvet (ld. például Kallio 2006; az olvasók kedvéért hozzáténném még azt is, hogy nemrég ezzel a kérdéssel foglalkozott Nichols 2021 és Grünthal et al. 2022, akikre a szerzőknek természetesen még nem volt lehetőségük hivatkozni, amikor a tanulmányuk elkészült).

Csúcs Sándor *A másodlagos permi–magyar nyelvi érintkezések kérdése* c. tanulmányában a permi–magyar párhuzamokat kutatja. Csúcs lehetséges lexikális, illetve hang-, alak- és mondattani egyezéseket sorol fel; a permi és magyar adatokat az obi-ugor nyelvekkel is összehasonlítja. Mivel Fejes (2022) ezt a cikket alaposan kritizálja és kommentálja, én itt csak néhány dolgot szeretnék említeni. (A FUF-ban írt recenziómban (Holopainen 2022) részben hasonló dolgokat már megjegyeztem, és bővebben szoltam az egyes etimológiákról is.) A szóeleji zöngés zárhangok

keletkezéséről például meg lehet jegyezni, hogy mivel sem a magyarban, sem az őszpermben nem teljesen egyértelmű, hogy milyen szabályok szerint zöngésültek (erről Csúcs maga is írt 2005-ös könyvében), nagyon nehéz feladatnak tűnik ezeket a folyamatokat összekapcsolni. Csúcs maga is jelzi tanulmánya végén, hogy sok kérdést felvet a cikke, és reméli, hogy írása a fiatal kollégákat további kutatásokra ösztönzi.

Zaicz Gábor cikke a mordvin–török kapcsolatokat tárgyalja, és főleg a földművelési terminológiát mutatja be, de sajnos kevés új adatot kínál. A szerző a dolgozatot a korábbi tanulmányaira alapozza, így a jelen írás kevés új eredményt és új ötletet tartalmaz a kötet többi cikkéhez képest. A tanulmányt könnyű követni, és az számos érdekes részletet tartalmaz, de a részletesebb argumentáció hiányában az olvasó nem nagyon tudja, mennyire szilárd alapra épülnek az eredmények. Olvasóbarátabb megoldás lett volna kicsit bővebben bemutatni az etimológiákat abban az esetben is, ha Zaicz korábbi tanulmányaiban részletesebb az argumentáció: a részletekbe menő érvelés az egyes etimológiák kapcsán segítené az olvasókat. A néhány iráni eredetű jövevényszónál például nagyon nehéz azonosítani, melyik szavakra gondol Zaicz, mert az iráni átadó alakokat nem említi a szerző.

Agyagási Klára írása, *A mari nyelv kapcsolatai a volgai area török nyelveivel* a mari–törökségi, különösen a mari–csuvas kapcsolatokkal és azoknak őstörténeti vonatkozásaival foglalkozik, és új kronológiát kínál, azt hangsúlyozva, hogy a mari–bolgár kapcsolatok csak a tatárjárás után kezdődtek, és több bolgár nyelvjárással volt kapcsolatban az ősmari. A mari etnikum és a középkori forrásokból ismert cseremisiz nép azonosítása ellen foglal állást.

Ez egy fontos, de nagyon bonyolult téma, amely több nyelv és nyelvcsalád történeti fonológiájáról való ismereteket igényel. A témát Agyagási bővebben tárgyalja 2019-es könyvében, ahol hivatkozik olyan szakirodalomra is, amely eltérő nézeteket közvetít a mari hangtörténetéről. Ebben a tanulmányban viszont nem említi Ante Aikio ősmari/proto-mari rekonstrukcióját (Aikio 2014), amely lényeges pontokban eltér az Agyagási által rekonstruált rendszertől. Mivel az ősmari rekonstrukciók helyessége kulcsfontosságú Agyagási ötletei szempontjából, én úgy vélem, erről illetet volna szót ejteni, már csak azért is, mert Aikio mari rekonstrukcióját több kutató már elfogadta és használta a műveiben (ld. például Zhivlov 2014; Culver 2020, 2021; Metsäranta 2020). Agyagási könyvének egyes pontjait, például a proto-mari hangtörténeti részét kritizálta nemrég Holopainen – Metsäranta (2020), illetve Culver (2021: 189–193) is. Az eltérő

nézőpontok főleg a mari redukált magánhangzók történetéhez kapcsolódnak.

Bár Agyagási cikkének fonológiai részleteivel nem tudok teljes mértékben egyetérteni, őstörténeti következtetései érdekesek, és hasznos eredményeket kínálhatnak a mari nyelv korai területi elterjedtségéről. A jövőbeli kutatások szempontjából fontos megjegyezni, hogy Metsäranta (2020) a permi–mari kontaktusokhoz is új szempontokat kínál, amelyek a mari nyelvtörténet szempontból relevánsak, és ezeket a szempontokat is jó lenne figyelembe venni a jövőbeli kutatásokban. Remélem, hogy a jövőben élénkebbé válik a párbeszéd az eltérő nézőpontokat képviselő kutatók között.

Sándor Klára (*A török–magyar nyelvi kapcsolatok újraértelmezésének lehetőségei*) a régi magyar–törökségi lexikális kapcsolatokat elemzi újra a történeti szociolingvisztika szempontjából. Helyesen jegyzi meg a szerző, hogy a régi török–magyar kutatásokban eddig kevés szó esett a nyelvtant érintő hatásról és a kétnyelvűségről. A fő tézise az, hogy a WOT. által bemutatott kronológiai különbségeket úgy is lehet értelmezni, hogy azok inkább területi változatokat reprezentálnak. A több évszázadig tartó nyelvi kapcsolatok helyett tehát talán inkább rövidebb, de intenzív kontaktusokról van szó, és olyan törökségi nyelvvel, amely nem egyértelműen csuvasos típusú. A szerző nagyon fontos szempontokat említ, de az érvelése nem mindig meggyőző. Természetesen lehet azt feltételezni, hogy a kapcsolatok rövidek és intenzívek voltak, de nyelvtörténeti szempontból nincsen olyan jel, ami egyértelműen erre utalna. Amikor a jövevényszavak hangtani tulajdonságairól van szó, szerintem mindenképpen szükséges lenne konkrét példákkal alátámasztani az érvelést, és pontosabban elemezni egyes jövevényszavakat. Azt azonban megjegyezném, hogy egy rövid cikkben természetesen a terjedelmi korlátok miatt nem lehet mindenre kitérni, de néhány konkrét példát mégis hiányoltam. Remélhetőleg a szerző később még visszatér ehhez az érdekes témához, az egyes részleteket bővebben is kifejtve. Úgy vélem, hogy mindenképpen pozitívnak tartható, hogy a WOT. hangtörténeti következtetéseihez kritikusan viszonyul Sándor írása, hiszen számos jó oldala ellenére a WOT. sok eredményét lehet kritikával illetni (vö. Erdal 2018).

Klima László tanulmánya, *A finnugor nyelvhasználat hazai története és egynemely őstörténeti csodabogarak. Zsirai Miklós (és mások) tévedései*, érdekes és részletes tudománytörténeti beszámoló, amely tematikailag eltér a többi nyelvészeti cikktől. Klima arról ír, hogy milyen téves állításai voltak Zsirai Miklósnak az 1930-as években, amelyek aztán a későbbi kutatásokban már tényként szerepeltek. Zsirai például a 10. századi

norvég Ottárt tekintette a finnugor nyelvhasználat atyjának, bár Ottár csak egyetlen mondatban említi a bjarmák és a finnek (számik) nyelvét, és akkor is csak annyit ír, hogy „szinte egy nyelven beszélnek”. A 15. századi Aeneas Sylvius Piccolomini pedig Zsirai a magyar–hanti–mansi nyelvrokonság első feljegyzőjeként tartja számon, bár Piccolomini se a hantikról, se a mansyikról nem jelent ki semmit. Ezekon az eseteken kívül Klima arról is ír, hogy Zsirai sok dilettáns etimológiát rossz szerzőnek tulajdonított: például a finnugor nyelvrokonságot ellenző Horvát Istvánnak tulajdonított etimológiák – mint a *Karthago* (= *Kard-hágó*), *Jeruzsálem* (= *Gerő Súlyom*) – nagy részét nem ő találta ki, hanem régebbi szerzőktől vette át. A cikk végén azt jegyzi meg Klima, véleményem szerint helyesen, hogy „Ismeretterjesztő írásainkban nem 200 évvel ezelőtt leírt naiv etimológiákkal kellene érvelnünk a dilettáns nyelvészek nézetei ellen, hanem napjaink amatőr őstörténéseinek tudománytalan szófacsarásaival” (108).

Sudár Balázs cikke, *A magyar nyelv honfoglalása* nagyon fontos metodológiai kérdéseket tesz fel. Sudár arra hívja fel a figyelmet, hogy az általánosan elfogadott kép a magyar honfoglalásról és a magyar nyelv Európába való érkezéséről nem illik a tipológiába, amelyet más „honfoglalások” alapján lehet feltételezni. Sudár példaként említi a „bolgár modellt”: a hódítók betelepülnek az ott lévő nép közé, gyorsan beleolvadnak, és elveszítik a nyelvüket; ennek ellenpéldája a szlávok betelepülése Közép- és Kelet-Európába, ami Sudár szerint harcos földművelő tömegek megjelenésével járt. Az eurázsiai sztyeppe-régió nyelvi viszonyait külön esetként tárgyalja, ahová gyakran több hullámban érkeztek az új nyelvbeszélői. Azt is megjegyzi, hogy a sztyeppe-régió tényleges nyelvi viszonyairól valójában keveset tudunk. Összesen öt modellt említ Sudár: 1. Kisebb létszámú harcos közösség hódít meg egy nagyobb, letelepült közösséget; 2. Kisebb közösség költözik egy nagyobb közösség területére, ott valamiféle autonómiát szerez, és hosszan megőrzi a nyelvét; 3. Kisebb közösség költözik egy nagyobb közösség területére, és asszimilálódik benne; 4. Nagyobb közösség költözik már lakott területre, megőrzi a nyelvét, és esetleg beolvastja a helyieket is; 5. Bármekkora közösség lakatlan területre költözik, és értelemszerűen megőrzi a nyelvét. Szerinte a magyar honfoglalás semelyik modellel sem jellemezhető.

Sudár szerint problematikus az az állítás, hogy a magyar nyelv egyetlen hullámban érkezett a Kárpát-medencébe, előtte nem volt semmi nyoma, és később nem kapott utánpótlást. Szintén nagy probléma a honfoglalás kapcsán, hogy az erre vonatkozó írott forrásból kevés van.

A cikk alapos és elgondolkodtató, és a szempontjait mindenképpen figyelembe kell venni a jövőbeli kutatásokban. Az egyetlen kritikus pont az a kérdés, hogy Sudár öt modellje vajon mennyire fedí le az összes lehetséges „nyelvi honfoglalástípust”, vajon lehetne-e máshol olyan párhuzamokat találni, amelyek jobban hasonlítanak a magyar nyelv honfoglalásához. Az is megjegyzendő, hogy ismeretes több olyan honfoglalás Európában is, amelynek részletei nem teljesen világosak, pl. a finnugri és a számi nyelvek mai nyelvterületükre való kiterjedése. Valószínűleg nagyon sok tényező van, amely a különbségeket magyarázhatja, ilyenek például a demográfiai eltérések (a szlávok kapcsán erről ír Lindsted – Salminen 2020).

Irodalom

- Agyagási, Klára (2019), Chuvash historical phonetics. An areal linguistic study. With an appendix on the role of Proto-Mari in the history of Chuvash vocalism. Harrassowitz, Wiesbaden.
- Aikio, Ante (2014), On the reconstruction of Proto-Mari vocalism. *Journal of Language Relationship* 11: 125–157.
- Csúcs, Sándor (2005), Die Rekonstruktion der permischen Grundsprache. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Culver, Christopher (2020), On some Chuvash–Mari shared lexemes and Agyagási’s ‘Late Gorodets’ hypothesis. In: Szeverényi Sándor (ed.), *Uralic studies, languages and researchers. Proceedings of the 5th Mikola Conference*. *Studia uralo-altaica* 54. University of Szeged, Szeged. 185–200.
- Culver, Christopher (2022), Some details of Mari historical phonology. *Finnisch-Ugrische Forschungen* 67: 49–74.
- Erdal, Marcel (2018), Review of Róna-Tas András & Berta Árpád 2011, *West Old Turkic: Turkic loanwords in Hungarian*. *Orientalistische Literaturzeitung* 113/6: 510–513.
- Fejes László (2022), Újfént a permi–magyar érintkezések lehetőségének kérdéséről. *Nyelvtudományi Közlemények* 118: 163–174.
- Grünthal, Riho – Heyd, Volker – Holopainen, Sampsa – Janhunen, Juha A. – Khanina, Olesya – Meistamo, Matti – Nichols, Johanna – Saarikivi, Janne – Sinnemäki, Kaius (2022), Drastic demographic events triggered the Uralic spread. *Diachronica* 39: 490–524.
- Holopainen, Sampsa (2019), *Indo-Iranian borrowings in Uralic: Critical overview of the sound substitutions and distribution criterion*. Doctoral dissertation. University of Helsinki, Helsinki.
- Holopainen, Sampsa (2022), *Perspectives on Hungarian and Uralic prehistory (review of Klima & Türk (eds.) 2021, Párhuzamos történetek)*. *Finnisch-Ugrische Forschungen* 67: 205–220.

- Holopainen, Sampsa – Metsäranta, Niklas (2020), A bridge too far – A Uralic perspective on Volga Bulgarian (review of Agyagási 2019, Chuvash historical vocalism). *Finnisch-Ugrische Forschungen* 65: 172–186.
- Kallio, Petri (2006), Suomen kantakielten absoluuttista kronologiaa. *Virittäjä* 110: 2–25.
- Koivulehto, Jorma (2001), The earliest contacts between Indo-European and Uralic speakers in the light of lexical loans. In: Carpelan, Christian – Parpola, Asko – Koskikallio, Petteri (eds), *Early contacts between Uralic and Indo-European: linguistic and archaeological considerations*. *Mémoires de la Société Finno-Ougrienne* 242. Société Finno-Ougrienne, Helsinki. 235–264.
- Lindsted, Jouko – Salminen, Elina (2020), Migrations and language shifts as components of the Slavic spread. In: Klír, Tomáš – Boček, Vít – Jansens, Nicolas (eds), *New perspectives on the Early Slavs and the rise of Slavic: Contact and migrations*. *Empirie und Theorie der Sprachwissenschaft* 6. Winter, Heidelberg. 275–300.
- Metsäranta, Niklas (2020), *Periytyminen ja lainautuminen: marin ja permiläisten kielten sanastontutkimusta*. Doctoral dissertation. University of Helsinki, Helsinki.
- Nichols, Johanna (2021), The origin and dispersal of Uralic: Distributional typological view. *Annual Review of Linguistics* 7: 351–369.
- Simon Zsolt (2020), *Urindogermanische Lehnwörter in den uralischen und finno-ugrischen Grundsprachen*. *Indogermanische Forschungen* 125: 239–265.
- WOT. = Róna-Tas András & Berta Árpád (2011), *West Old Turkic. Turkic loanwords in Hungarian*. Harrassowitz, Wiesbaden.
- Zhivlov, Mikhail (2014), Studies in Uralic vocalism III. *Journal of Language Relationship* 12: 113–148.

SAMPSA HOLOPAINEN
Helsinki Egyetem